

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ОДБОР ЗА ОНОМАСТИКУ

ОНОМАТОЛОШКИ

ПРИЛОЗИ

XI

Примљено на III скупу Одељења језика и књижевности, од 24. априла 1990. године, на основу реферата академика Павла Ивића, дописног члана Митра Пешикана, др Светозара Стијовића, др Драга Ђупића и проф. др Љиљане Црепајац

Уређивачки одбор

академик Павле Ивић, дописни члан Митар Пешикан и професор др Љиљана Црепајац

Главни уредник

ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД

1990

АЛЕКСАНДАР ЛОМА

РАНИ СЛОЈЕВИ ХРИШЋАНСКИХ ТОПОНИМА НА СТАРОСРПСКОМ ТЛУ

0. Овај рад првобитно је био конципиран као усмено излагање за балканолошки скуп септембра 1989. у Софији. Припремајући га за штампу, унео сам извесна проширења и допуне и увео нумерацију одељака, али сам у целини остао при концепцији једнога сажетог Forschungsbericht-a, у којем сумирам своја топономастичка истраживања спроведена у последњих неколико година, која су за предмет имала разна поједина имена, али су им заједнички били општи методолошки приступ и крајњи циљ — расветљавање једног недовољно познатог аспекта српске културне прошлости. Она су до сада само делом објављена, тако да ће у овом прилогу бити знатан број етимологија појединих топонима које тек први пут набацујем, а да подробно разматрање тих имена до даљег изостаје. Удубљење у појединачне проблеме, кога сам из разумљивих разлога хтео да поштедим слушаоце, могло би бити заморно и за читаоца и ометати његов преглед целине, јер би код једних имена било само кратко упућено на објављене радове где су она темељно размотрена, док би око других нарасле читаве мале студије, прекидајући мисаони ток главног излагања. Заинтересованом читаоцу који би се могао осетити тиме ускраћен остаје да се са мном нада да ћу већину тих топономастичких проблема ускоро подробније изложити на другом месту. За сада, не препоручујем да се из мојих објашњења појединих топонима, која су и за мене самога махом примамљиве могућности, а не утврђене чињенице, извлаче далекосежни закључци. Прилог је, уосталом, намењен више топономастичарима као подстицај и методолошко усмерење за даља истраживања, него историчарима, који би његове резултате уграђивали у своје реконструкције прошлости, или чак на њих надограђивали нове хипотезе.

1. Пре више од деведесет година Константин Јиречек објавио је студију о „Хришћанском елементу у топографској номенклатури балканских земаља“.¹ Ово моје излагање, претендујући да да неку врсту општег прегледа исте тематике, надовезује се у извесном смислу на тај темељни рад, али већ поре-

¹ С. Jireček, *Das christliche Element in der topographischen Nomenklatur der Balkanländer*, Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch - Historische Classe Bd. CXXXVI, Wien 1897, 1—98; превод И. Синдика у Зборник Константина Јиречека I, Београд 1959, стр. 461—528 (странице наводим по томе преводу). Као корисна допуна овоме раду може послужити део другог Јиречековог списка *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*, Denkschriften der Kais. Akad. d. Wiss., Phil.- hist. Cl., XLVIII—XLIX, Wien 1901—1904, стр. 51—59, навођено по прев. Ст. Стојановића у Зборн. Конст. Јир. II, Бгд. 1962, стр. 59—67.

Ћење двају наслова очитује две разлике у приступу између мене и мога великог претходника. Док је Јиречек за поље истраживања узео Балканско полуострво као географску целину, ја сам своје сузио једном етничком одредницом, стављајући се тиме у службу националне историје, тачније културне историје једнога балканског народа — Срба. Српско подручје за мене у овом раду није нека строго омеђена ванвремена целина, већ сам се трудио да га са оба становишта: народносног и државног, посматрам у његовим вековним менама и прожимањима. Друга разлика јесте та, што ја своју пажњу усредсређујем на ране хришћанске елементе у српској топонимији. Рано раздобље о којем је реч било би оних око пола миленија од досељења Словена на Балкан до настанка немањихке државе и осамостаљења српске православне цркве под Св. Савом 1219. год. Побуда да тако усмерим своје истраживање била је двострука: прво, што за те „тамне“ векове пре почетка домаће, старосрпске писаности, топономастика може у највећој мери надокнадити писане изворе; друго, што су хришћанска имена из тог раздобља са српскога тла, а посебно из унутрашњости преднемањихке Србије, мало заступљена како у Јиречека, тако и уопште у стручној литератури. За то има такође два разлога. Један је, што су за дунавски слив историјски извори тога доба оскуднији него за Јадранско и егејско подручје, а други, што су имена раног хришћанског порекла до нас дошла махом у затамњеном виду и тешко их је у недостатку помена блиских времену њихова настанка идентификовати као таква, чак и када се примене сви методи лингвистичке анализе којима Јиречек као историчар није располагао.² Сходно томе, пред нас се постављају два главна проблема:

- проблем идентификације раних хришћанских топонима који не подразумева само етимологију, него и приближно датирање имена;
- проблем интерпретације једном идентификованих имена, тј. разврставања у слојеве по културној и језичкој припадности и реконструкција културноисторијских процеса на основу тако установљених слојева.

2. Предмет идентификације раних хришћанских топонима има два одређења, једно хронолошко, а друго семантичко, но њима се не ограничава поље истраживања, јер приступајући етимолошком разматрању некога „тамног“ имена без раних потврда не знамо унапред хоће ли се оно показати као хришћански мотивисано, нити у ком је времену највероватније настало.

2.1. Где располажемо раним поменом, он с једне стране оправдава, или бар чини вероватним датирање у епоху која нас занима, а с друге стране може расветлити порекло имена, ако га предаје у облику првобитнијем и „прозирнијем“ од данашњег. Тако нпр. знамо да је *Ариље* понело име у преднемањихко доба по цркви *Св. А(р)хилија*, јер су нам та старина и првобитни облик имена

² Јиречек то објашњава тиме, да су пре VII в. хришћански топоними били и у „унутрашњим земљама и на Дунаву“ чести као и у старохришћанским областима, али да су се након досељења Словена махом затрли, а када су од IX в. Словени примили хришћанство већ није било више у обичају давање имена ове врсте градовима, тврђавама и селима; у Босни би крајња оскудица ових имена имала за додатни узрок и патаренство, које је одбацивало култове светитеља (*Хришћански елементи*... 468 и 484).

посведочени средњовековним изворима.³ Данашњи облик топонима *Најоричане* могао би нас завести да га тумачимо као „жители насеља на горици“ (тип *На-кучане*: „људи насељени на окуци реке“ уп. *Nagořane* на више места у Чешкој), да није средњовековних записа, где име гласи *Најоричино*, што имплицира сасвим другачије објашњење (в. доле 4.2.). Турски записи XV в. топонима *Туручица* (Лаб), не бележећи никакав вокал између *и*- и *-р*-⁴, ближе нас његовој вероватној етимологији *Тручица* < **Тројеручица*.

2.2. Веома је важно што тачније прочитати рани запис, тј. докучити која највероватнија гласовна вредност имена стоји иза њега. Тако нас у случају записа *Σφεντέρου* у повељи Василија II из 1019. анализа грчке суституције и транскрипције словенских гласова у том и другим њему временски блиским византијским споменицима води закључку да ту *σφ*- стоји за *см*- (јер би се та група у грчком изговарала *зм*-), *-ντ*- за *-г*- (као и у новогрчком, уп. у истом делу повеље *Γροντζον* = *Грог(ъ)цъ*, у XVI в. *Грагац*, у вези са *Гроцка*), а *-ι*- за *-в*- (уместо *-β*-; уп. виз. *Κίαια* = Кијев; у истој повељи *Λεσχοιμτζόν* = *Лѣсков(ъ)цъ*), дакле да ваља читати *Смегерево* (а не евент. **свалтеремо*).

2.3. Према неким облицима имена у раним записима морају се имати резерве: они могу бити резултат преписивачке погрешке или писарске хиперкорекције. У већ поменутој повељи Василија II записи *Ἰστααγλαγγα* и *Διβισισκος* добијају свој смисао тек када се претпостави да су настали погрешним читањем ћирилских предлога у неком ранијем, старословенском документу Охридске архиепископије: *иствааглаага* било би прочитано уместо *и стлалатта* а *дивисиск* скраћено од *дивонисиск* што би били преднемањийки облици топонима *Слалаћ* и *Вунис* (4.3.2.).⁵ Етимолошке претпоставке наводе нас у случају топонима *Црколез*, и чак нагоне у случају топонима *Левиша*, да *-к*- у средњовековним записима *църколѣзь*, *лѣвиша* просудимо као хиперкорекцију уместо *-в*-⁶ (уп. 2.4.1.). Такође има разлога за сумњу да су облици у записима XV одн. XIV в. *Kabul*, *комлагъ* примарни у односу на знатно позније забележене облике истих топонима *Ковиљ*, *Комњиа* (в. 3.4.2 са нап. 17а и б.1.1). Но по правилу, ако се два облика истог имена забележена у разним раздобљима међу собом разликују, онај који је раније забележен треба узети као старији, тј. ближи ако већ не истоветан првобитном. Етимологија сме само изузетно ићи против тога нормалног тока закључивања, који јој намеће хронологија помена.

2.4. За велики број тамних имена и не располажемо поменима на основу којих бисмо их могли приближно датирати и/или расветлити. Код топонима непрозирних у свом данашњем облику корисно је на основу српскохрватске и словенске историјске фонетике вршити реконструкције њихових могућих облика на дубљим равнима језичке историје. Тако нас, нпр. могућности да се у имену манастира *Угрин* *у*- своди на прасл. *р* од лат. групе *ап*- пред суг-

³ *Id.* стр. 487—488.

⁴ В. М. Пешикан у ОП V (1984) стр. 24 и 26.

⁵ Текст и коментар повеље Василија II даје Ст. Новаковић у Гласу СКА LXXVI (1908) стр. 1 и д.

⁶ Облик првог имена в. код М. Пешикана у ОП II (1981) стр. 60; о облику другог имена дискутујем у раду *О имену Бојородице Левишке*, Зборник Филозофског факултета XVI — Споменица Светозара Радојчића, Београд 1989, стр. 91—99, стр. 96—97.

ласником⁷, или да се у имену *Левшица* секвенца *-еви-* своди на старосрп. *-е(в)ы-* од грч. *-εου-*⁸ воде право примамљивим тумачењима и врло раним датиранима двају топонима.

2.4.1. Међутим, далеко од тога да се гласовни облик свих имена развијао искључиво кроз општеважеће фонетске прелазе. Осим закономерних промена, нека имена су затамњена мање-више произвољним упрошћењима свог сувише дугог или сувише тешког гласовног склопа; тако би између XI и XIV в. *Сѣла-шлайи*' (2.3.) било упрошћено у *Сѣлалаћ* дисимилацијом *ш-л-шл* > *ш-л*, док бисмо у *Т(у)ручица* < *Т(роје)ручица* (2.1.) и *Скузмагањ* < *С(вѣши)Кузма(и)Да(м)-њ(ан)*⁹ имали упрошћење предугих гласовних низова. Коначно, треба рачунати са народноетимолошким извртањима која су плод секундарних адидација; поред већ поменутог (2.1.) *Најоричино* > *Најоричане* : *на јориц(и) + јане*, уп. *Бисерка* (3.1.): *бисер*, можда већ у средњовековним записима *Бѣдѣрево*, ик. *Смидерево* : *смѣдъ* „смећ“ (и као лично име); *лѣвша* : *лѣвь* (и савремена народна етимологија изводи топоним од *л(и)јеви*); *цркомѣзъ* : *у-лѣзъ, лѣши* (уп. 2.3.).

3. Ако већ себи као циљ постављамо идентификацију одређене семантичке групе у историјској топонимији — *х р и ш ћ а н с к и х* топонима, то значи да своје истраживање могућих праоблика и праизвора тамних имена смотрено — водећи рачуна о формалној вероватноћи — али доследно усмеравамо ка хришћанској терминологији разних језика и култура присутних на старосрпском тлу од позне антике до данас. Друго наше ограничење — хронолошко — налаже нам да искључимо одразе у топонимији свих оних хришћанских термина који, додуше, као апелативи могу бити и веома стари, али који су још и данас, или су бар до скоро били, у употреби, те присуство једне такве речи у топографском назвању не сведочи ништа о његовој старини и допушта да је оно могло настати и сасвим позно. Уосталом, такви топоними су махом прозирни, па већ и тиме што своју пажњу усредсређујемо на тамна имена они остају ван нашег видокруга.

3.1. Тако нас топоними који садрже уобичајени апелатив *ц р к в а* (*Црквина, Црквице, Црквенац* итд.) не занимају, мада је сама та реч врло стара и значајна културна позајмљеница: старосрп. *цркви*, *црквиѣ* < прасл. *сѣрку*, ген. *сѣркве* < герм. **kirikō* (одакле нем. *Kirche*) < грч. *κυριακή* „(дом) Господњи“. Непосредан и врло ран топонимски одраз готског предлошка могао би бити *Црколез* у Метохији (*-лез* < **-lēdzъ* < гот. *-linga*?), но та могућност врло је магловита и неизвесна. Уп. 2.3.

3.1.1. Сложени назив *Б(и)јела Црква* присутан је од веома раног доба (*Ἁσπρη Ἐκκλησία* као назив места у београдској епархији 1019. свакако преводи одговарајући словенски топоним), али он не носи на себи жиг језичке старине који би оправдао да једно такво име при недостатку историјских помена сврстамо у ране слојеве хришћанских топонима. Још мање основа за то имамо код топонима са изостављеним апелативним делом *Б(и)јела*, мада се, нпр. у случају места у Боки Которској може узети да је тако названо управо по цркви из преднемањског доба. Но може, уз претпоставку исте изворне

⁷ А. Лома, *Сушелица — топонимски трагови латинској хришћанства у унутрашњости преднемањске Србије*, Историјски гласник 1987 1—2, стр. 7—28, стр. 25—26.

⁸ А. Лома, *О имену Бој*, *Левшице* стр. 96—97.

⁹ М. Хаџијахић у *Radovi ANUBiH* 35 (1970) стр. 292—293, уп. Лома, *Сушелица* стр. 10.

семантике „бела црква“, бити занимљив топоним у Метохији *Кунгел*, који би, по вероватном Пешикановом објашњењу, одражавао романски облик латинског придева *candidus* „бео“ (уп. 6.1.3.).¹⁰

3.1.2. Албанско *kishë*, црква“ (< грч. ἐκκλησία) веома често у данашњој топонимији југозападних делова Србије, излази из оквира нашег рада, јер су све то топоними релативно скорашњег постања, али треба нотирати присуство старобалканског синонима *bjeshkë* < лат. *basilica* као имена острвца *Бешка* на Скадарском језеру;¹¹ такође, на два места (Топлица, Горње Подриње) румунски рефлекс исте латинске речи *biserică* „црква“ > *Бисерка* (4.1.).

3.1.3. Латинска реч *castellum* „утврђење“ (позајмљена преко ствнем. *kastel*?) добила је у западнословенским језицима значење „црква“, вероватно стога што се хтела повући разлика између обичних дрвених цркава, означаваних речју *сърку*, и камених храмова, који су истовремено служили као утврђења: чеш. *kostel*, пољ. *kościół*; у словачкој топонимији јавља се и облик *kostol*, са вокализмом као код српских топонима *Косиол*, *Косиола*, *Косиолац*. Област распрострањености топонима основе *косиол-* у Србији ограничена је на њен крајњи север: Подунавље и Посавље, тако да се она просторно везује преко дан. Мађарске за Словачку на супротном, северозападном ободу Паноније. На том међупростору имамо исти тип нпр. у имену места *Kesztölcz*, словачки *Kostolec*, названог по старој цркви Св. Климента, чији би постанак падао још у доба ћирилometодијевске мисије. Вокализам о другога слога може се објаснити колебањем у предаји инојезичне групе *te* (са тврдим *t* испред *e*), каква је словенски говорима Паноније била страна у доба док су још чували „корелацију мекоће“, па је могла бити преузета или као *t'e* или као *to*, аналогно обратной промени *jo* ('o) > сл. *je*, 'e у речима туђег порекла. Српски топоними као да показују старије, првобитније значење речи, јер се по правилу односе на остатке античких утврђења (кастела): *Косиол* је име села зап. од Кладова на рушевинама античког кастела *Pontes*; *Косиол* или *Косиолац*, у XIV в. *Косиолац*, место на ушћу Млаве у Дунав, код рушевина античког Виминација; *Косиолац* остаци старог града испод Зајечара, код ушћа Црног Тимока у Бели; *Косиола* вис на Церу на којем је римска рушевина Косанин Град. То су у сваком случају словенска именована позајмљеним називом, а не супстратни топоними, како то мисли нпр. И. Поповић у *ZSIPh* 28 (1960) стр. 105—107. Значење „црква“ може се претпоставити једино за облик са нејасним вокализмом *Касиолац*, име потоку у области Космаја, што је првобитно ојконим на *-jane* као и словачко (на два места) *Kostolany* = чеш. *Kostelani* „људи који станују крај цркве или јој служе“; наиме, у потоку Кастаљану налазе се остаци средњовековног манастира.^{11a}

3.2. Од топографских ознака за м а н а с т и р истичемо реч *молстиир*, потврђену као апелатив само у хрватским чакавским говорима, али присутну као топоним на старосрпском тлу од раних времена; она у крајњој линији потиче из истога грчког извора из којег обични назив *манасиир* < *μοναστήριον*, али преко

¹⁰ Пешикан у ОП II стр. 26—7, уп. турски запис цркве *KWNDL* (*id.* 81).

¹¹ Лиречек, *Романи* . . . стр. 59, који као други рефлекс латинског *basilica* наводи далматороманско *basalca* на Крку (иначе је тај термин рано био потиснут синонимом *ecclesia*). Треба ипак рећи да је албански рефлекс, потврђен само у топографској примени, хипотетичан, због постојања хомонима *bjeshkë* „пашњак“, но у оба случаја на српском тлу топоним *Бешка* везује се за место са старом црквом, види ниже нап. 63.

^{11a} B. J. Stanislav, *Sloviansky juh v stredoveku*, Turčiansky Sv. Martin 1948, I стр. 46, 311, 354; II стр. 160—161, 269, 285.

балкансколатинског облика **molistirium*. Од ознака за монашки сталеж, према обичном калугер имамо у топонимији *колугар* са сличним историјатом као претходна реч (грчки *καλόγερος* преко балкансколатинског),¹² а према монах незабележену варијанту **манах* (са *ма-* < грч. *μο-* и истим колебањем почетка као у *манастир/намастир* < *μοναστήριον*) у *Манасија/Намасија* < пл. **манаси*: *Манасе* у Дежеви, придев на -*јь* *Манаи*: име виса над манастиром Тавна у источној Босни. Знатну старину треба претпоставити за топоним *Ниш* (горњи Ибар),¹³ вер. < **Мниш*: где би се иза архаичног образовања присвојним -*јь* крила стерп. реч *мниџь* < *тѣпнѣхъ* < ствнем. *munic*, и то преко лат. *monachus* у крајњој линији од грч. *μόναχος*^{13a}. Словенски назив за монаха стерп. *чръница* у основи је такође старинског, истим суфиксом -*јь* образованог топонима **Чръница* (*вьсь*) „монашко село“ > *Црница* (на више места).¹⁴

3.3. Из терминологије пустињачког испосништва вредни су пажње топографски одрази речи стсл. *ѡрма* < грч. *ἔρ(η)μη* у хидрониму *Јерма*¹⁵ и поустини у *Пустиниња* (Подгорина, Полимље, Косово), затим грч. *πηχλωρήτης* у *Најоричино* (4.2.); периферног значаја и не особито раног дјума је облик *Ремеша* (Срем), *Ремеше* (СЗ Србија), преко мађарског од лат. *eremita(e)* < грч. *ἐρημίτης*.¹⁶

3.4.1. Од црквених посвета (хагионима) врло је стар Богородичин придевак **Ελεοῦσα* „Милостива“ у *Левиша* (доње Подримље), можда и *Љевоша* (горње Подримље), *Лауша* (Дреница), *Левово* > *Леосаје* (код Бујановца), уп. *Велуса* у вардарској, **Ελεοῦσα* у егејској Македонији.¹⁷ На латинском западу обичније означење Богородице именом *Марија* може се установити за Србију Немањина доба кроз присуство оронима *Маријино Брдо* и *Марино Кула* крај рушевина двеју његових задужбина посвећених Богородици (Бистрица на Лиму; ушће Косанице у Топлицу); из познијег доба могао би бити топоним *Туручица* (Лаб) < *Тројеручица* (2.1.; 2.4.1.).

3.4.2. Као пример другога култа чје присуство у топонимији покрива веома велики временски распон можемо узети Св. Арханђела Михаила. Док топоними као *Св. Ранђел* (Врање) припадају млађем слоју (*Аранђеловац* у Шумадији настао је тек у првој половини прошлог века), веома је архаичан

¹² О ова два термина в. Лома, *Сушелица* стр. 11 и нап. 134 на стр. 27.

¹³ Потврђен још 1455. у тур. попису Крајишта Иса-бега Исаковића, изд. Х. Шабановић, Сарајево 1964, стр. 55.

^{13a} Уп. у Моравској име села 1480. *Mnissie*, дан. *Mniši* п., ген. - *iho*, придев од *mnic*: село су у XIV в. основали монаси велехрадског манастира (L. Hosák / R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku V*, Praha 1983, стр. 87—38).

¹⁴ Лома, *Сушелица* стр. 13.

¹⁵ До сада је овај хидроним тумачен друкчије. Јиречек, *Хришћански елементи* ... стр. 497—501 претпоставио је да је то пренесено име малоазијске реке **Ερμιος* из светитељске легенде Св. Терапонта. Н. Јокл и Вл. Георгиев тумачили су име, које носи још једна речница у Бугарској, као трачки супстрат, мада није потврђено у античко доба (в. А. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier I*, Wien 1957, стр. 237 и Вл. Георгиев, *Българска етимологија и ономастика*, Софија 1960, стр. 52). Старословенска позајмљеница из грчког *ѡрма* потврђена је у једном рускословенском речнику из 1627. (Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862—1865, s. v. ПОУГОИИЪ).

¹⁶ Уп. Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* III стр. 127.

¹⁷ Лома, *О имену Богородице Левишке* стр. 94, 97—99 и passim.

сл. облик имена *Ковиљ* (Стари Влах, Бачка)^{17а} < **Мьковил-јь* од лат. *Michail* са *ch = k*, али са итацистичким изговором „ете“ према грч. Μιχαήλ, уп. *molistirium* 3.2.

3.5. Поред препознавања потврђених хришћанских термина и светитељских имена у разним фонетским облицима и извођењима истраживач покаткад може из топонима реконструисати непотврђен, али у довољној мери вероватан назив: тако **јоровик* „пустињак“ (*Горович* код Тополе 4.2.), на исти начин образовано *Годовик* „црква у коју се иде о год овима = великим годишњим празницима“ (код Ужичке Пожеге); стари назив *Чајница*¹⁸ вероватно је епитет Богородице која је у месту особито поштована: „Она у коју се полаже нада“ (уп. 5.2.). За Арханђела Михаила да се претпоставити надимак **Воил(о)*: он је у хришћанској представи „војеначалник“ небеских сила, а за Св. Николу епиклезе **Пушник* „заштитник на путу“, **Нивник* заштитник њива, усева“, **Мучник* : мука „брашно“; за Св. Јована Крститеља **Горо-бил* „покровитељ горског биља“, уп. народски назив за празник кад жене иду у шуму да беру лековито биље *Св. Јован Биљобер* (в 4.3.).

3.6. У хришћанске топониме начелно убрајамо сва географска назвања са календарским именом у основи, без обзира да ли је дати објекат назван непосредно по светитељу, или по човеку његова имена. То најчешће и не знамо; случајеви као *Ивање* код Бијелог Поља, где се име села може поуздано везати за преднемањинки манастир Св. Јована = *Ивана* у Затону, пре су изузетак него правило.¹⁹ У појединим случајевима можемо констатовати занимљив (тј. редак, уопште, или у том облику, непотврђен) хришћански антропоним као основу или извор неког топонима, а да се не упштамо у питање непосредне мотивације топографског именовања: Θεόμνηστος (ман. *Теумница* на Косову)²⁰, Φιλαρέτης (село *Пиларейша* код Н. Пазара),²¹ Εὐστάθιος (*Осиашија*),²² Εὐστράτιος (*Острираће* на Копаонику), Καλλίνικος (*Каленић?*), *Abraham* (*Обрамовска Глава* у Ибру),²³ *Martinus* (*Мрајишње* у Пиви).²⁴ У начелу,

^{17а} Бачки *Ковиљ* помиње се у мађ. извору XV века као *Kabul*. Stanislav II стр. 242 своди ово име заједно са *Kabol-d*, стара тврђава у Шопронској области на потоку *Kobula* 1222, *Kobol* у Темешкој обл., *Kobod* 1460, на словенско *Kobyła* (у Словачкој као ороним). Снажну индицију да се име бачког манастира ипак своди на име патрона цркве — *Свѣјој* Михаила — пружа Троношки родослов (изд. Ј. Шафарика у ГлДСС V/1853, стр. 17—122), који овај манастир, основан наводно на месту где се Стефан Првовенчани састао и измирио са угарским краљем Андријом, доследно назива *свѣјоковилским* (стр. 38, 39, 44), као што манастир Сопоћане са црквом *Свѣше* Тројице назива *свѣјотроич(ес)ким*.

¹⁸ О том облику имена в. мој рад у ОП X, стр. 12 са нап. 99.

¹⁹ Јиречек, *Хришћански елеменати* . . . 488; Лома, *Сушелица* 13. Име *Марина Кула* (3.4.1.) традиција приписује султанији Мари, кћери Ђурђа Бранковића. Слична дилема постоји и око полулегендарне цркве *Јање*, чије се име везује за разне црквине, махсрм по Старом Влаху. По једном тумачењу, првобитна црква Јања био би управо Немањин ман. Св. Богородице код ушћа Косанице, назван по Немањиној жени Ани (= *Јани*), но могло би се помишљати и на посвету Св. (Јоакиму и) Ани, или Св. Јовану (= *Јан*), уп. доле 6.2.2.

²⁰ Тај облик имена, потврђен старим записом, данас је преосмишљен у *Тамница* како се називају остаци цркве из XIV в. у селу Ајновце код Косовске Каменице, подигнуте на темељима византијске тробродне базилике: М. Ивановић у *Загужбине Косова*, Призрен/Београд 1987, стр. 389—390.

²¹ Још 1455. г.: Шабановић, *op. cit.* стр. 48.

²² Јиречек, *Хришћански елеменати* . . . стр. 488.

²³ Лома, *Сушелица* стр. 17.

²⁴ *Id.* 25.

када нису посреди особито популарни светачки култови, највероватнија бива претпоставка да је епоним био неки црквени великодостојник, као што се то нпр. зна за *Некудим* на Косову (архиепископ *Никодим*: грч. Νικόδημος)²⁵; село *Тујанци* код Ваљева могло је понети име по средњовековном ваљевском епископу *Теофану* (Θεοφάνης) итд. Но када су предмет истраживања етимолошки непрозирна или двосмислена, „тамна“ имена, смотреније је ограничити се на непосредна назвања по светитељима, код којих се етимологија може поткрепити чињеничним подацима или индицијама о постојању култа датог светитеља на датом месту, јер је у недостатку такве потврде неизвесност сувише велика.

3.7. Као посебна семантичка група могу се издвојити називи за хришћанске секте и јереси. *Миса* као српски назив за католичку богомољу не чини се нарочито архаичан, премда је сама реч врло рана латинска позајмљеница (*mensa*). Знатну старину можемо приписати именима *Кушозер*, вис на Златибору, *Кушозеро*, село у источној Босни на Јадру, *Кушезеро*, заселак на Гласиначком пољу. Сконцентрисана око средњег тока Дрине, ова географска имена сведоче о некадашњем присуству богумила, за које је један од назива био *кушјуери*, уп. у Бугарској топониме *Кушјуерици*, *Кушјуери*. Глас -з- за меко грчко γ у тим именима не може, из хронолошких разлога, ићи на рачун словенске друге палатализације, већ се пре да објаснити влашким посредством, в. мој рад у „Die Welt der Slaven“ XXXVI (1991)1-2, стр. 109, н. 8.

4.1. За семантичку заснованост појединих етимолошких претпоставки у склопу нашег истраживања начелни предуслов је веза топонима са неким старим објектом хришћанског култа. Код општих значења „црква, манастир“ и сл. та веза је сама по себи довољна. Тако у *Црколезу* (3.1.) и на острвцу *Бешка* у Скадарском Језеру (3.1.2.) постоје старе цркве²⁶; топоним *Бисерка* (3.1.2.) везује се у једном случају за цркву Св. Николе код ушћа Топлице (обоје се помињу у XIV в.), а у другом случају за средњовековни манастир Св. Тројице код Пљеваља.²⁷ Три села *Мојсиир* (3.2.) леже уза старе манастире (Богородица Бистричка, Студеница Хвостанска, Црна Река) итд.

4.2. За потврду значења пустињачке насеобине или задужбине пожељне су већ неке додатне индиције. *Најоричино* је подигао византијски цар Роман Диоген за пустињака Св. Прохора Пчињског (**најорица* пословењен облик од грч. ἀναχωρητής „пустињак“, уп. горе **јоровик* 3.5.). Манастири *Поганово* на *Јерми* код Пирота и *Пусишња* код Ваљева (3.3.) налазе се у клисурама за чије се пећине сме претпоставити да су биле станишта пустињака пре оснивања самих манастира. Црква у *Горовичу* (3.5.) слави Преображење, што је посвета типична за „млчалнике“ — исихасте.²⁸

²⁵ Име гласи данас још *Некодим* и *Никодим*, а место се помиње у Грачаничкој повељи као „стоиште“ архиепископа Никодима (Ивановић у Задужбине Косова 490). Шумадијском *Некудиму*, на ушћу Кубршнице у Јасеницу, који се доста помиње у XV в. (в. М. Динић, *Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, стр. 59—60), народна етимологија изводи име из *не кудим* (М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија I*, Београд 1876, стр. 164).

²⁶ *Задужбине Косова* стр. 541—2; *Историја српског народа I*, Београд 1982, стр. 161.

²⁷ В. мој рад у ОП X, стр. 22—33.

²⁸ Црква се датира у крај XIV — поч. XV в. (*Археолошки споменици и налазишта у Србији II — Централна Србија*, Београд 1956, стр. 133—134), али је по најновијим налазима подигнута на темељима старије цркве из XII—XIII в. („Политика“ од 8. маја 1989.). Име је потврђено од XVI в. (О. Зиројевић, *Цркве и манастири на југу Србије до 1683. године*, Београд 1984, стр. 85).

4.3. Посвете храма особито су важне при етимолошким претпоставкама појединих светачких култова. Најједноставнији је случај када се храмовна посвета подудара са претпостављеним значењем топонима. Тако од примера наведених у 3.4.1. црква у Вељуси слави управо Богородицу *Елеусу*, у призренској *Бојородици Левишкој* тај епитет потврђен је на живопису прве пол. XIII в., а у Пећкој Патријаршији, крај које је њен давнашњи метох село *Љевоша*, на фресци XIV в. у словенском преводу *милогства*; село *Лауша* је уз манастир *Девич* (Девичин = Богородичин).²⁹ Име двају манастира *Ковиљ* (3.4.2.) везује се и у Ст. Влаху и у Бачкој (уп. 2.3.) за цркве посвећене Св. Арханђелу *Михаилу*. Исте везе омогућују да се реконструише његова епikleза *Воил(о)* (3.5.): црква *Вољавац* = Богородица Бистричка на Лиму имала је у својим међама *Михољу цркву*, старију од Немањине обнове манастира, док манастири *Вољавча* под Рудником (уп. 5.4.), *Војловица* у Банату и Тумане у Стигу, крај кога је још у XIV в. поменуто село *Војловици* — сви славе Св. Михаила. *Пујиница* (погрешно изведено из старог локатива **Пујиници* < *Пујицић* од *Пујник*) је падина над старом црквом Св. Николе у Крчмару код Ваљева; истом светитељу посвећена је и црква манастира *Нимник* у Подунављу (< **Нивник*; прелаз *мн* < *вн* присутан је у топонимији непосредне околине),³⁰ а и у селу *Мучниково* у Метохији једна од двеју средњовековних цркава слави Св. Николу (3.5.).³¹ У селу *Горобилу* код Ужичке Пожеге (3.5.) има стара црква Св. Јована Крститеља.³²

4.3.1. Где нема црквеног објекта, веза са светитељским култом може се очитовати кроз календарски фиксиране скупове и обреде; тако се на Копанонику на брду *Мејође* народ сакупља на *Св. Мејогуја*, а на месту *Сућелици* у истом крају не, додуше, на самог Светог Илију: лат. *Sanctus Elias*, али на почетку светоилинског месеца.³³

4.3.2. У току времена посвете појединих црквених објеката су се мењале, нарочито при обнови порушене грађевине. Но ако већ ранији култ није био сасвим заборављен, него је само као „застарео“ замењен неким популарнијим, ту се може рачунати са извесном правилношћу, наиме, да је уместо старога патрона узет популарнији светитељ истога имена, или да је за посвету изабран празник који календарски пада око старе храмовне славе. Топоним *Осијањ* близу старог манастира *Јоваца* код Ваљева са црквом посвећеном Св. Јовану Крститељу указује да је култ овог светитеља на том месту можда заменио неког „преподобног“ Јована: грч. ‘*Όσιος Ιωάννης* (6.2.2.).³⁴ Име манастира *Угрин* у Босни указивало би на врло рану посвету *Св. Андреји* (лат. *Andreas*, уп. 2.4. и 5.3.), а црква од обнове у XVI в. слави много популарнијег Св. Николу, чији празник пада у децембру шест дана пре Св. Андреје Првозваног Са извесном основном слутимо да је некадашњи манастир Мењавац код Ва-

²⁹ Лома, *О имену Богородице Левишке* 93—94, 97—98.

³⁰ *Рамница* < **Равница* (по топогр. карти).

³¹ Данас *Мушниково*: Ивановић у *Загужбине Косова* стр. 486—488.

³² *Археолошки сјоменици* . . . I — *Зайадна Србија*, Београд 1953, стр. 165. Данашња црква - брвнара подигнута је крајем XVIII или почетком XIX в., али јој предање приписује знатно већу старину.

³³ Лома, *Сућелица* стр. 17—18.

³⁴ Ман. *Јовање* у селу *Злајшару* код Ваљева помиње се од XVI в., када се датирају и остаци живописа. Да **Јован Злајшар* није био народски назив за Св. *Јована Злајоусија*, слично као што турски пописи црквину *Злајоусиј* на Ресави код Манасије бележе као ман. Св. *Јован Злајшан* (Зиројевић, *op. cit.* стр. 115)? В. међутим доле нап. 68^а

лева испрва славио Св. апостола Матеја (29. новембра по н. к.), да би га доцније заменио Арханђелом Михаилом (21. новембра), в. доле 6.2.3. *Сѣсалаћ* < *Сѣслаиѣлаћ* (2.3.; 2.4.1.) свакако је понео име по *Св. Теодору Сѣраиѣлаију*, шта, уосталом, потврђују и легенде о *Тогору од Сѣсалаћа*; црква у сталаћком граду посвећена је Св. Духу; слави, дакле, Тројице, помичан празник који пада близу Преноса моштију Св. Великогуч. Теодора Стратилата 21. јуна, а може се неке године с њим и поклопити. Остатке старе цркве *Св. Дионисија* у *Ђунису* (2.3.; 5.1.) народ зове Богородица *Ђунисија*.³⁵

4.3.3. Слични методи реконструкције првобитног ономасолошког момента могу се примењивати и на топониме из других семантичких сфера. Као што са хеортолошког становишта разматрамо да ли је неком култу на датом месту могао претходити други, старији, тако би, на пример, био занимљив одговор са палеоботаничког становишта да ли је данашњој листопадној формацији на планини *Јелици* у Драгачеву претходила у ранијим вековима *јелова* шума, или ороним пре треба везати за *Суиј-елица*, *Јелија* (6.2.1.), под условом да се у подручју планине нађе нека потврда за рани култ Св. Илчје (скорашње откриће ранохришћанских базилика на Јелици чини ту могућност изгледном).³⁶

5. Тражећи у топонимији такву хришћанску номенклатуру, каква одавно није у употреби и добрим делом није ни потврђена, ми, додуше, долазимо до топономастичког материјала који је, у целини узев, знатне старине, али који је хронолошки доста неуједначен. Да би се он временски расложио и тако припремио за историјску интерпретацију треба на свако поједино име применити све расположиве критерије датирања. Помени у историјским изворима, уколико их уопште има, најчешће дају само *terminus ante quem* за настанак црквеног објекта или култа, чак и када непосредно говоре о оснивању цркве или манастира, будући да је то често чињено на месту старије култне грађевине, коју извор не мора спомињати (нити се њени остаци увек дају археолошки установити). При датирању историјске податке увек ваља поредити и комбиновати са индицијама које пружају археологија и лингвистика.

5.1. На неким од места где налазимо топониме који би могли старији од XII века, археолошка истраживања потврдила су, или учинила вероватним, постојање црквених објеката у преднемањићко доба: *Сѣсалаћ*, *Ђунис* (уосталом, оба топонима бележе се још 1019. г.: 2.3.), Горњи Матејевац код Ниша (6.2.3.), *Зањевачка црква* (6.1.2.), *Сусијејан* код Херцег-Новог, *Богородица Левишка*.³⁷

5.2. У последња два случаја и гласовни облик имена (*суиј-* < *sq̄t-* < *sanc-* *tus*: 6.2.1.; *Левиша* < *Levys-ja* < **Ελεοῦσα* 2.4.) сведочи о великој старини настанка, који би за ово друго име био знатно ранији од прве потврде Богородичиног придевка **Ελεοῦσα* у XI в.; на самом месту, тај епитет је потврђен тек око 1220. (4.3.), али је црква постојала још у IX в. (5.1.).³⁸ Чајничка црква Богородице је из позног средњег века, али назив *Чајница* у којем би се чувало

³⁵ Старијар н. с. II (1907) стр. 154—158, 164 где је и тумачење имена од Љ. Ковачевића

³⁶ Лома, *Суијелица* стр. 20—21.

³⁷ О преднемањићким црквама на српском тлу в. В. Ј. Ђурић у *Историја српскога народа* I стр. 230 и даље (са литературом).

³⁸ Лома, *О имену Богородице Левишке* стр. 94, 97.

архаично, из новијег језика ишчезло значење *чајати* „надати се“,³⁹ вуче на већу старину.

5.3. У недостатку раних помена име се може (условно) хронолошки одредити одређеним културно историјским контекстом. За два врло значајна топонима са *суи-* < *sanctus* у копненој Србији, *Суишван* на Лиму и *Сушелица* у Ибру, који са језичког становишта морају бити врло стари (6.2.1.) не располажемо ни ранијим записима ни археолошким индичијама. Но Идризи средином XII века као места у унутрашњости Србије помиње (Прибојску) Бању на реци *Lina* — што је, очито, Л и м, на коме је више узводно и *Сушван*, и *Плану* (*Ablana*) под Копаоником, у чијој је непосредној близини *Сушелица*. Учени Арапин писао је своје дело за Рођера II, норманског владара Сицилије,⁴⁰ и занимљиво је да два упечатљива трага латинског хришћанства у копненој Србији предмањихког доба налазимо управо на тачкама које је фиксирао један рани посматрач са европског Запада. Историјско и археолошко датирање манастира Гостовић или *Угрина* у источној Босни такође за сада остају знатно изнад дубоке старине на коју упућује етимологија имена од лат. *Andreas*. У вези с тим од значаја може бити податак да се тако звао епископ Бистуе (данас Зеница у долини Босне) који се на провинцијском синоду у Салони 532. жалио да му је епархија — која је свакако обухватала слив Босне, а можда и шире подручје — сувише велика, али му нису допустили оснивање новог епископског седишта.⁴¹ Било би, у овом тренутку, без сумње пресмело искомбиновати да је управо он утемељио најраније хришћанско здање на месту манастира *Угрина* и посветио га Св. Апостолу Андреји — свом имењаку и заштитнику, али присуство тога хришћанског имена на том подручју у доба уочи доласка Словена посредно поткрепљује лингвистичко датирање топонима *Угрина* пре X—XI в. на основу *ap- > o- > y-* (2.4.).

5.3.1. Насупрот култовима и црквеним посветама који су карактеристични за рано хришћанство (нпр. култови апостола као Андреја, Матеј), или се, напротив, јављају сразмерно позно (нпр. култ Св. Параскеве - Петке⁴² или посвећивање храмова Ваведењу Богородичином),⁴³ поједини хришћански култови актуелни су у веома широким временским распонима, нпр., као што смо горе 3.4.2. указали, култ Св. Арханђела Михаила.⁴⁴ Но и ту критериј културно историјског контекста може помоћи да се просторно и временски одреди жариште одакле се одређен топографски израз једног култа проширио на подручје оцртано својом данашњом дистрибуцијом. Св. Михаило је био патрон зетске династије, управо као доцније Св. Стефан куће Немањића. Р. Љубинковић је показао да се Хапи - Рувимов извод наводне оснивачке повеље манастира Вољавче под Рудником, цркве посвећене Св. Арханђелима Михаилу и Гаврилу, по којем би он био основан 1050. године у доба зетског краља Михаила, по свој прилици првобитно односио на предмањихку изградњу

³⁹ В. *Этимологический словарь славянских языков* св. 4, Москва 1977, стр. 11—12

⁴⁰ В. *Monumenta cartographica Jugoslaviae*, прир. Г. А. Шкриванић, Београд 1979, стр. 1, 14.

⁴¹ Јиречек, *Романи* . . . стр. 14 са нап. 12.

⁴² *Id.* стр. 65: Светица је из X века, али се њен култ по нашим земљама ширио нарочито од преноса њених моштију у Трново у првој пол. XIII в.

⁴³ Л. Мирковић, *Хеоријологија*, Београд 1961, стр. 40—43.

⁴⁴ Јиречек, *Романи* . . . 63.

Богородице Бистричке на Лиму, чије би име, *Вољавац*, било заједно са традицијом пренето под Рудник, у *Вољавчу*.⁴⁵ На те закључке се онда прикладно надовезују наша претпоставка о значењу имена *Вољавац*, *Вољавча* у вези са култом Св. Арх. Михаила (3.5.), као и податак о *Михољој цркви* близу Богородице Бистричке, старијој од Немањине обнове (4.2.).

5.4. Случај *Вољавац* > *Вољавча* очигује нам да морамо рачунати и са преносима хришћанских топонима, у којима може учествовати више имена одједном; тако изонимску паралелу поменутој вези у смеру средње Полимље — Рудник имамо у хомонимији старог манастира близу Богородице Бистричке на Лиму и цркве у селу Рамаћи: обоје носе име *Куманица*. Везани пренос десио се у предтурско доба; вољавачка црква, додуше, у свом данашњем облику је из XVI в., али је фигурирала већ у повељи Ђурђевих Ступова у Расу;⁴⁶ Рамаћка црква осликана је крајем XIV в., а 1422. у Руднику се помиње властелин Новак *Куманичић* као бивши закупник царине.⁴⁷ Могуће је да су и Куманичићи/Куманци и Кончиновићи, ктитори Вољавче, били властеоски родови досељени из Полимља у Шумадију. Нешто позније и доста прецизно можемо датирати назив црквине *Касџун* у селу Каменици у истом, рудничком крају као пренесено (и искривљено) име светогорског манастира *Касџамонић*, коме је 1430/31. велики челник Радич Поступовић подарио половину села Каменице. Три случаја само на релативно уском подручју планине Рудника указују да су се и хришћански топоними лако могли преносити у вези са сеобама или правно-својинским променама.

5.4.1. Од таквих преноса треба разликовати књишка назвања географских објеката именима из Светог Писма или житија Светих: библијски ороним *Тавор* као име виса над Пећком Патријаршијом,⁴⁸ *Синаје*, брег близу студенице Хвостанске (још у XIV в. катун *Синајинци*),⁴⁹ *Кармил*, манастир са црквом Св. Илије у XV в. на Косову⁵⁰ (по брду везаном за старозаветно предање о пророку); *Јердан/Јордан*, поток у Метохији, поменут још у XIV в. уз *Илијино Брдо*,⁵¹ што одсликава другу епизоду пророкова житија, када је живео у пустињи крај Јордана (свакако су оба имена настала у вези са пустиножителством на том месту); можда и два места у околини Скопља поменута у XIV в.: *Нир*, са црквом Св. Николе, по малоазијској Мири (τὰ Μύρα), где је Св. Никола био епископ и *Хвашића* п. рл. <*Хваиџа < *(Е)вхаџиа од Εὐχαῖτα п. рл., како се звало родно место Св. Теодора Тирона и Стратилата у Малој Азији; наиме, средњовековни извор „у Хваштих“ помиње цркву Св. Теодора⁵² (већ код Јиречка налазимо паралелан пример,⁵³ да један стсрп. споменик град Сер, као средиште култа двају Теодора, назива *Јефашћа*, где је *џ* = *хв*, такође метатезом од *вх*). Иако за нека од ових имена располажемо сразмерно раним потврдама (XIV в.), такво именовање као масовнију појаву не можемо

⁴⁵ Р. Љубинковић у *Старинар* н. с. XV—XVI, Бгд. 1964—1964, стр. 111—113.

⁴⁶ *Id. ib.*

⁴⁷ К. Јиречек/Н. Радонић, *Историја Срба II*, Београд 1978², стр. 387—388.

⁴⁸ *Задужбине Косова* стр. 474.

⁴⁹ *Id.* 524. Уп. мој рад у ОП VI (1985) стр. 117, нап. 9.

⁵⁰ Зиројевић, *op. cit.* стр. 117.

⁵¹ Место из повеље наводи Пешикан у ОП VII (1986) стр. 7.

⁵² *Споменици за средновековна и понова историја на Македонија*, Скопје 1975, стр. 220, 436

⁵³ *Хришћански елементи* ... 501—502.

датирати у преднемањихко доба, јер оно претпоставља довољно писмену и теолошки образовану монашку средину, која га је подстицала и спроводила, о каквој у Србији може бити говора тек након просветитељске и организационе делатности Светога Саве.

5.5. Ниво христијанизације о којем име сведочи може бити у том смислу додатни показатељ за његово датирање. Као супротност горе наведеним „ученим“ преносима можемо истаћи поједина словенска назвања која одишу само површно христијанизованим паганством: **Мучник*, **Пушник* и **Нивник* за Св. Николу, **Воил(о)* за Св. Арх. Михаила, где играју улогу алитераације -*ник* према *Никола*, *Воил(о)* према *Михаил(о)*, што је одлика словенских паганских припева, **Горобил* = Биљобер за Св. Јована, *Русалија* (лат. име паганског празника *Rosalia*) за Богородицу.⁵⁴ Но при датирању оваквих имена треба имати резерву, да су она у појединим срединама могла настати и доста позно, јер су поједина паганска веровања у мање или више похришћаненом виду доживела и наше дане, нпр. веровање у виле. Када се стеновита литица са пећинама и прерастима у клисури Јабланице наспрам манастира *Пусишње* код Ваљева зове *Виловица*, суседство та два имена одсликава две фазе у човековом приступу дивљини; најпре је врлет у коју се није залазило означена као станиште демонских бића — *вила*, да би, пошто су се у тамошње пећине почели настањивати испосници (пре XVI в., када се манастир први пут помиње), тек са тим првим нарушењем своје исконске п у с т о ш и предео понео име *Пусишња*, дабогме у смислу пустињачке насеобине (4.2).

5.5.1. Од таквих, за рано датирање неиндикативних случајева, када се хришћанство у топонимији једног места „наслонило“ на упоредо живуће остатке паганства, треба разликовати могуће случајеве, да се хришћанско име „наслојило“ на паганско у рано доба смене двеју религија. У клисури *Јерме*, за чије смо име претпоставили да је слично настало и да исто значи што и *Пусишња* (3.3.; 4.2.), има манастир *Појаново*. Ту, дакле, имамо опозицију хришћанско : паганско, чији би настанак ваљало датирати знатно дубље од краја XIV в., када је подигнута садашња манастирска црква. Слично би у Дробњаку има села *Појана* означавало опреку још некрштених Словена према романским староседеоцима *Кричима*, чије би име, забележено у XIII в. као *Кричани*, одражавало лат. *Christiani*, у опозицији према *pagani*.⁵⁵

6. При интерпретацији разних хришћанских топонима које смо издвојили као семантичку скупину из масе „тамних“ географских имена и нашли разлоге за сваки понаособ да му припишемо знатну старину, датирајући их оквирно у VII—XII век, могли бисмо примењивати даље семантичке и хронолошке критерије разврставања, али у овој фази истраживања, при сразмерној оскудици расположивог материјала и недовољној поузданости појединих етимолошких извођења, боље је ограничити се на другу врсту класификације, узевши као основно мерило словенску или несловенску припадност именованоца, наиме, да ли су дотични објекат дотичним именом назвали Словени (Срби), или су то учинили други етнички елементи који су пре њих или заједно с њима живели на том тлу, па су Срби име доцније од њих преузели. Те две велике скупине словенског и несловенског именовања могу се и даље раз-

⁵⁴ В. Динић, *op. cit.* стр. 343—346.

⁵⁵ В. мој рад у ОП X, стр. 19—22.

врставати, и то ова друга по језичком пореклу појединих хришћанских апелатива које су Словени примењивали у топонимији, а она прва по језичкој и дијалекатској припадности именовалаца.

6.1. Код имена не словенске провенијенције намеће се ипак и један хронолошки критериј. Међу њима можемо разликовати супстрат, тј. евентуална имена која су Словени затекли доселивши се на дато подручје, и адстрат, имена која су настајала онда када је највећи део старосрпске територије био већ одавно пословењен, али су у словенском окружју живеле инојезичне енклаве са сопственим топографским именовањем. Но у стварности хришћанских топонима које бисмо смели просудити као супстрат готово и да нема. Једино би $\Sigma\alpha\beta\iota\nu\acute{\rho}\iota\beta\epsilon\varsigma = Sabini\ rivus$ код Прокопија, данас вероватно *Собина* код Врања, могло бити хришћанско назвање по Св. Сабину, чије име носи један други Јустинијанов кастел у истом извору,⁵⁶ али то није извесно, а ни само значење имена ни археолошка евиденција не указује на неки објекат хришћанског култа. Ако је име села у Метохији *Млећане* (XIV в.; данас *Млечане*) у вези са позноантичким топонимом Μιλῆτης , који такође бележи Прокопије у списку Јустинијанових кастела на подручју Дарданије, налаз рановизантијске базилике на атару тога села упућивао би да се античко назвање протумачи као присв. генитив влат. *Miletis* < *Militis* од *miles* „војник“: радило би се о неком „светом ратнику“, тј. хришћанском мученику из војних редова, коме је била посвећена тамошња црква. Са културноисторијског становишта и *Ситалаћ* је могао понети име по Св. Теодору Стратилату (4.3.2.) у рановизантијско доба (у истим списковима Јустинијанових кастела код Прокопија срећемо и један назван по Св. Теодору), а у прилог томе ишле би индиције да се на месту Сталаћа култ хришћанскога светог ратника надовезао на „Трачког коњаника“.⁵⁷ Но гласовни облик и словенско извођење топонима *Ситалаћ* упућују на позније датирање (X век? — в. 6.2.2.). Из истог разлога (словенска образовања! — в. 6.2.1,2.) и топоними *Левшица*, *Угрин*, *Сушелица* припадају словенском именовању, мада показују третмане страних гласовних склопова карактеристичне за преузећа из супстрата. Горе поменута могућност да је име манастира *Црколез* у Метохији готски супстрат (3.1.) сасвим је неизвесна у недостатку историјских и археолошких потврда.

6.1.1. На старосрпском тлу од адстрата првенствено треба рачунати са романским говорима проистеклим из балканског вулгарног латинитета. Ран румунски адстрат мисли се да је топоним *Смегерево*, потврђен од XI в. (за облик тог помена в. 2.2.): град би био назван по Св. Димитрију, који му је од давнине заштитник — рум. *Simedru*.⁵⁸ Бар у једном од два случаја, топоним румунског порекла *Бисерка* < *biserică* „црква“ није млађи од XIV в. (3.1.2.; 4.1.); сама црква на коју се односи, Св. Никола *Комља* (Раваничка повеља), дан. *Комљина*, *Комија* (2.3.), носи тамно име за које би се, као и за напред поменути назив двеју цркава *Куманица* (5.5.), могло помишљати, између осталог, на лат. *communicare* „причешћивати се“, уп. одатле стсл. *комљкати*.

6.1.2. У приморју ваља рачунати са далматороманским адстратом. Уп. нпр. у стерп. исправама *соуѣжоуѣлпана*, *соуѣжелпана* < *Sanc-*

⁵⁶ Ту идентификацију изнео сам први пут у свом раду прочитаном на VII југословенској ономастичкој конференцији октобра 1987. у Приштини; рад је предат за штампу у XIII књизи „Ономастолошких призога“.

⁵⁷ О томе намеравам да пишем у једном посебном раду.

⁵⁸ В. И. Поповић у *Zeitschrift für slavische Philologie* 28 (1960) стр. 104—5.

tus Julianus,⁵⁹ можда са истом променом лат. *j*-> далм. *ž*- и са другом словенском палатализацијом *Жањиц* или *Жањице*, увала с остацима старохришћанске базилике на полуострву Луштици наспрам Херцег-Новог: **Joanicus* (грч. Ἰωαννίκιος; срп. *Јанићује*).⁶⁰

6.1.3. Назив романског сточарског племена у области око Дурмитора *Кричани*, потврђен у XIII в., показивао би, ако се своди на *Christiani* (5.5.1.) развој лат. групе *-sti-*>*tš* (= *č*), какав није својствен ни румунском ни далматороманском, па би то био један посебан романски адстрат (о супстрату не може бити речи, јер очувано *-i*- сведочи да су Срби име преузели много после досељења на Балкан). Гласовне развоје латинских предложака блиске албанском можемо слутити у називу цркве *Шугово* на Лиму код Будимље (ако је од *Sanctus Jacobus*, но за ту посвету нема потврде),⁶¹ и у *Кунгел* < *candidus* (3.1.1.: алб.-*dh* супституирано као у неким другим случајевима српским *љ*?).⁶² Име острвца са црквом на Скадарском језеру *Бешка* јасно се просуђује као арбанашки адстрат (3.1.2.).⁶³

6.2. Словенско именовање места у хришћанском духу није се вршило само, а не ни првенствено словенским називима. Словени су хришћанску терминологију испрва преузимали од других, раније христијанизованих народа, да би тек након Њирилметодовске мисије и утемељења словенског црквеног и књижевног језика почели са масовнијим превођењем хришћанских термина. Тако на старосрпском тлу разликујемо више слојева раних словенских, за хришћански култ везаних назвања, зависно од језичког порекла апелатива који им леже у основи. Притом је нарочито карактеристична географска дистрибуција двају слојева хришћанске терминологије одражене у топонимији: латинског и грчког.

6.2.1. Латински слој хришћанске лексике заступљен је најгушће у топонимији јадранског приморја, што је природно, јер се у далматинским градовима романско становништво одржало до познога средњег века, вршећи знатан културни утицај на суседне Словене. Притом исти хришћански апелативи далматороманског порекла карактеришу старосрпско и старохрватско подручје. Нарочито је карактеристичан почетни елеменат *суи-* < *san(c)tu(s)* топографских назвања по светитељима.⁶⁴ У приморју међу именима на *Суи-*има, с једне стране, таквих за која се може претпоставити да су словенски фонетски рефлекси несловенских, чисто латинских (далматороманских) топонима (6.1.2.), нпр. *Сујоморе* < *Sotomor'e* < *Santa Maria*, а с друге стране очито словенских назвања где је *суи-* употребљено као нека врста непроменљи-

⁵⁹ Јиречек, *Хришћански елементи* . . . стр. 477.

⁶⁰ На картама с почетка XV века *zaniço*, *zanizo*: Monumenta cartographica Jugoslaviae II стр. 61. Контракција *oa* > *ā* као у *Жањ* < Ἰωάννης (уп. на Ловћену *Жањев До*: СЕЗб 39, Насеља 24, Бгд. 1926, стр. 460). Занимљива је могућност да овим далматороманским облицима са *ж*- од лат. *j*- одговарају у поречју Тимока извесни топоними са *з*- < *j*-: према *Жањиц(е)* од *Joan(n)icius* имали бисмо *Зуниче* (Г. и Д., село код Књажевца); према *Жањ* < *Joannis* брдо *Зањевац* са рушевинама преднемањичке *Зањевачке цркве* код села Звездана више Неготина (но турски пописи бележе у том крају село *Цањево*?).

⁶¹ В. Лома, *Сушелица* стр. 11—12 (поводом претпоставке П. Ивића).

⁶² В. нап. 10.

⁶³ Ту и данас живе Албанци. Име села са црквом у Срему забележено у турском попису XVI в. *Бешка* (Зиројевић, *op. cit.* стр. 52), ако је истога порекла, потицало би из сеоба раног турског времена са југа у Угарску.

⁶⁴ В. мој рад *Сушелица* (нап. 7) *passim*.

вог префикса уза свечачко име, чији је облик стран далматороманској фонетици, нрп. *Су(ш)-ђурађ*, *Суш-вара*. За нас су особито значајни малобројни топоними на *суш-* у унутрашњости, јер је код њих ситуација јасна: они су, што се хронологије тиче, веома стари, будући да у тим крајевима, за разлику од приморских, овај тип није доживео секундарну продукцију у познија времена, а што се тиче етничке припадности именовалаца, јасно је да су то били Словени: у *Сушиван* имамо словенски облик свечевог имена, а у *Сушелица* словенски деминутивни суфикс (осим тога би *-е-* за лат. *ē-* у *Sanctus Elias* било знак велике старине; уп. још можда назив црквине *Јелија* у селу Жировници у Пожаревачкој Морави⁶⁵ и горе 4.3.3.). Други карактеристични трагови латинског хришћанства у копненим српским земљама су *Мо(ј)сџир* < *Молсџир* < *molistirium* и *Колугра* (3.2.). Од Приморја на исток овај слој лат. хришћанске лексике пружа се у сливане Босне (*Сушмар*, *Сшоморине*, *Удрин*), Пиве (*Сушулија*, *Мраишње?*), Лима (*Сушиван*, *Мојсџир*, *Колугра*), Ибра (*Сушелица*, *Мојсџир*, *Колугра*) и горњег Дрима (*Мојсџир*, *Колугра*, *Паскалица*, *Мраишња црква*), да не говоримо о источнијој дисперзији појединих имена према Морави (*Колугра* у Топлици, *Јелија* в. више).⁶⁶ Његово присуство потврђује оно на шта указују и опште историјске околности: Срби су у најранијем раздобљу свога живота на Балкану хришћанство почели упознавати у његовој латинској верзији, јер је у та времена северозападни Балкан где су се населили, додуше, припадао Византији, али је говорни и званични језик тога дела Царства био латински.

6.2.2. Јужније одатле, у доњем Подримљу (*Левшиа*) и источније, у Поморављу (*Сшалаћ*, *Вунис*) налазимо јасне трагове раног грчког утицаја на хришћанску топономастику. Ни ту нема сумње да су сами топоними плод словенског именовања: *Левшиа* и *Сшалаћ* не свде се непосредно на грчке хагиониме (ή Θεότοχος) 'Ελεούσα, одн. (Θεόδωρος) Στρατήλατης, него су изведени од њихових већ пословених облика као словенски присвојни придеви на *-јь* (6.1.). Ове топониме такође ваља датирати пре 1000. године: код имена *Левшиа* за то говори старина извршених гласовних промена (5.3.), а код *Вунис* и *Сшалаћ* — помен 1019; за ово последње име имамо, поред археолошких налаза, и једну културноисторијску аналогију (5.4.) која указује на X век: 931. је цар Јован Цимискије, освојивши од Руса Дрстар, данашњу Силистрију на Дунаву, прекрстио тврђаву именом светог војсковође Теодора Стратилата, заштитника византијске војске и њених предводника.⁶⁷ У XI век може се датирати *Најоричино*, које би тада било основано и прозвано по анахорети — Св. Прохору Пчињском (4.2.). У вези са питањем докле се на запад протеже тај рани грчки утицај занимљива је могућност да се два оронима *Осијањ* (ген. - ања) у западној Србији сведу на "Οσιος 'Ιωάννης „Блажени Јован“; један је у близини старе цркве Св. Јована у Јовани код Ваљева (4.3.2.), а други крај старог градишта *Парамун* под Повленом, чије је име такође грчког порекла;⁶⁸ но посреди ће ипак пре бити словенски орографски термин у вези са *осијаши*, *осоје*.^{68а} У грчки слој ваља уврстити хидроним *Јерма* (по-

⁶⁵ СЕЗб LXIV (1951) стр. 31.

⁶⁶ Појединости те дистрибуције разматрам у своме раду *Сушелица*.

⁶⁷ Жиречек, *Хришћански елементи* ... стр. 491.

⁶⁸ В. мој рад у ОП III (1982) стр. 167.

^{68а} Накнадно сам дознао и за трећи *Осијањ* (на *Осијању*, *јод Осијањем*) у истом крају, у селу Клинцима код Ваљева („Напред“ бр. 2130 од 17. новембра 1989, стр. 20 — до сада необјављен рукопис Љ. Павловића). Због такве дистрибуције (на три места на ограниченом подручју) ипак је много вероватније да се ради о топографском апелативу, него о хагиониму.

ред горњег тока Нишаве, тако се зове још једна речица у Бугарској): $\xi\rho(\eta)\mu\alpha$ „пустињачка насеобина“ (3.3.; 4.2.), премда је та реч и као апелатив ушла у старословенски: ѡма .

6.2.3. Коначно, словенски слој хришћанске терминологије може се представити кроз неколико усамљених, али карактеристичних назвања, која, будући малобројна, не показују изразиту концентрацију ни на једном делу старосрпске територије. Словенски слој је, међутим, повезан са два претходна, по географској дистрибуцији јасно разграничена слоја у том смислу, што поједини словенски називи представљају преводе грчких или латинских хришћанских термина. Тако стсл. сѡлз као превод за грч. $\alpha\lambda\beta\omicron\sigma\tau\omicron\lambda\omicron\varsigma$ вероватно имамо у *Словица*, део планине уз преднемањихку цркву у *Горњем Мајшејевцу* код Ниша:⁶⁹ назив села указује да је црква првобитно била посвећена Св. Апостолу *Мајшеју*, па би оближње земљиште било означено као „својина Апостолове цркве“ (ту вероватно спада и шумовито побрђе *Словац* код Ваљева са истоименом тврђавицом из позноантичког времена, тим пре што постоји једна — додуше магловита — индиција истог апостолског култа на том подручју).⁷⁰ Са друге стране, има брда *Навесџје*⁷¹ код манастира Троноше у Јадру свакако је превод лат. назива за празник *Annuntiatio*.⁷² Троноша слави Богородичино Вознесење, али црква манастира Папраће у Босни, чији су монаси у XVI в. обновили Троношу, посвећена је Благовестима, те можда ваља рачунати са преносом овога, свакако, старинског термина из босанског Подриња у српско. Име села *Бесџребиць* у Ресави, забележено још у Равничкој повељи, представља можда превод грчког епитета светитеља Козме и Дамјана (Светих Врача) $\alpha\nu\acute{\alpha}\rho\gamma\upsilon\rho\omicron\varsigma$ различит од обичног црквенословенског облика *везсџребики* (**Без-с(ѡ)ребр-иць* ?). Мимо оваквих преведеница било би занимљиво питање може ли топономастичка евиденција обогатити наше познавање термина словенског паганства који су са христијанизацијом попримили хришћанско значење, као *Бої*, *Госџог*, *свџи* итд. Горе смо указали на неке могуће случајеве да се у топонимији чувају епиклезе паганских божанстава пренете на хришћанске светитеље (5.5.), но сваки од њих понаособ изискивао би посебно истраживање.

⁶⁹ Ф. Каниц, *Србија, земља и сѡановништво*, Бгд. 1985, 2 стр. 180: разрушена црква „стоји на предбрежју северне Словице, које сељаци зову Метох-брдо“.

⁷⁰ В. мој рад наведен у нап. 68, стр. 160, где у *Словац* идентификујем исту стсл. реч, али претпостављам за њу друго, мање вероватно значење. У ваљевској Лозници под Словцем имају у потоку Међавцу остаци старог манастира, који се помиње у XVI—XVII в. као манастир *Свџи Арханџео* или *Међавац*: поред турских пописа, бележи га и Рачански (Беоцински) поменик (Зиројевић оп. cit. 45). Акс претпоставимо да је *Међавац* изврнуто од **Мађевац* < **Мај(е)јевац*, имали бисмо и ту култ истог апостола — Матеја, одражен подударним паром топографских назвања: **Мајшејевац* : *Словац* „Апостоловац“, као код Ниша *Мајшејевац* : *Словица* „Апостоловица“. Посреди би била регуларна замена храмовне славе временски најближим празником, јер дан апостола Матеја пада 29. новембра по н. к., само осам дана након Арханђелова дне. То што је један апостолски култ већ у XVI веку био у посвети храма замењен култом Арханђела Михајла, а у имену самог објекта затамњен народном етимологијом према *међава*, било би још једна потврда древности апостолских култова на нашем тлу, о којој уосталом сведочи и архаичност самог назива *сѡлз* „апостол“.

⁷¹ СЕЗб. 20, Насеља 9, стр. 642.

⁷² А не грчког $\epsilon\upsilon\alpha\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\iota\omicron\nu$, које преводи стсл. назив *Благовџи*.

Aleksandar Loma

FRÜHE SCHICHTEN CHRISTLICHER ORTSNAMEN
AUF ALTSERBISCHEM BODEN

Zusammenfassung

Der Gegenstand dieser Arbeit sind christlich motivierte Ortsnamen im aserb. Raum, die sprachlich und sachlich zur Zeit vor der Verselbständigung der serbischen Kirche (Anfang XIII Jh.) gehören. Zuerst werden Methoden der Identifizierung und Deutung solcher ON erklärt und ihre Bedeutungskreise bestimmt. Es folgt ein Versuch, ihre kulturhistorische Schichtung darzustellen. Fast alle betreffenden ON wurden von Slaven gegeben, was schon aus ihrer Bildungsweise hervorgeht; die zugrundeliegenden Termini und Heiligennamen lassen aber drei sprachliche Schichten unterscheiden:

- die lateinische im Westen, z. B.: *san(c)tus* (*Elias, Joannes*), *Andreas, Abraam*, **molistirium* < *μοναστήριον*;
 - die griechische im Osten: *Ἐλεούσα, Στρατηλάτης, Διονύσιος, ἀναχωρητής, ἔρημα*;
 - die in beiden Bereichen sporadisch vorkommenden slavischen Worte christlichen Ursprungs, die ein altertümliches Gepräge aufweisen und teilweise der kirchenslavischen Sprache nicht eigen sind. Es handelt sich um Übersetzungen aus dem Griechischen, z. B. *(po)slъz* für *ἀπόστολος*, oder aus dem Lateinischen, z. B. **navěstbe* für *Annuntiatio*, oder um volkstümliche Benennungen, wie z. B. **Goro-bylъ* für den Hl. Johannes, dem die (heilkräftigen) Waldpflanzen gewidmet sind.
- Die slavisierte Form einiger griech. oder lat. Entlehnungen zeigt solche ursl. Lautwandel wie *an* vor *Kons.* > **o* (> skr. *u*), *ū* > **y* (> skr. *i*), *i* > **b* (> skr. *∅*), was ein Kriterium für frühe Datierung bietet.